

Залученість жінок у політику в Україні: суспільні, партійні та індивідуальні чинники

19 лютого 2019

Тамара Марценюк

соціологиня, гендерна експертка і освітня активістка

Тамара Марценюк – кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціології Києво-Могилянської академії, гостьова дослідниця низки міжнародних програм, зокрема, програми ім. Фулбрайта у Колумбійському університеті (США, 2017-2018). Авторка більше 100 наукових праць (у міжнародних і українських фахових виданнях), низки публіцистичних статей, розділів підручників і книг, зокрема «Гендер для всіх. Виклик стереотипам» (2017), «Чому не варто боятися фемінізму» (2018), «Захисники галактики: влада і криза в чоловічому світі» (2020). Викладає на кафедрі соціології Національного університету «Києво-Могилянська академія» з 2004 року. Близько 20 років займається дослідженнями на гендерну тематику. Сфера наукових інтересів – соціальна структура суспільства і гендерні відносини, гендер і політика, різноманітні форми жіночого активізму (у період від ЄвроМайдану 2013-2014 років до повномасштабного вторгнення) тощо. Має популярний онлайн курс на платформі «Прометеус» «Жінки і чоловіки: гендер для всіх». Поділяє ідею публічної соціології – науки і досліджень заради суспільних змін, тому постійно залучена у різноманітні міжнародні дослідницькі або викладацькі проекти. Із 2015 року разом із дослідницькою командою провела серію із п'яти соціологічних досліджень «Невидимий батальйон» про становище жінок у Збройних силах України. У 2023 році за внесок у дослідження на тематику фемінізму і гендерної нерівності отримала міжнародну нагороду ім. Емми Голдман.

У міжнародних звітах про забезпечення гендерної рівності Україна посідає низькі місця передусім через показник політичної залученості жінок. Візьмімо найвідоміший документ, який засвідчує стан гендерних відносин у світі — щорічний Звіт про глобальний гендерний розрив 2018 року (Global Gender Gap Report 2019), що його підготував Світовий економічний форум (World Economic Forum). У цьому документі величина гендерного розриву (gender gap) оцінюється за чотирма важливими показниками нерівності між чоловіками й жінками: економічна участь, рівень освіти, політичне представництво та сфера здоров'я.

У 2018 році Україна посідала 65 місце зі 149 досліджуваних країн. Очевидно, що найгірша ситуація з політичним складником (участю жінок у процесі ухвалення рішень) — 97 місце зі значенням індексу, яке майже наближається до нуля і засвідчує майже суцільну гендерну нерівність.

Ще гірше місце нашої держави в глобальному рейтингу «Жінки в національних парламентах світу» від Міжпарламентської спілки^[1]. Зокрема, Україна посідає аж 146 місце серед 187 країн світу, маючи лише 12 % жінок у Верховній Раді.

Звичайно, така статистика не сприяє позитивному іміджу України на міжнародній арені. Крім того, беручи різноманітні зобов'язання із забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, наша держава їх не виконує. Наприклад, згідно з Цілями Розвитку Тисячоліття, визначеними на Саміті тисячоліття ООН 2000 року і встановленими до 2015 року, Україна серед шести своїх цілей узялася досягнути гендерної рівності. Наша держава зобов'язалася до 2015 року «забезпечити гендерне співвідношення на рівні не менше 30 до 70 тієї чи іншої статі в представницьких органах влади та на вищих щаблях виконавчої влади». Як бачимо, Україна не виконала це завдання, адже станом на 2015 рік в українському парламенті жінок було далеко менша кількість від обіцяних 30 %.

Щоб пояснити недолугу ситуацію з низьким рівнем представництва жінок у «великій політиці», пропоную розглянути її на трьох рівнях аналізу:

1. макрорівні — суспільному, гендерної політики, громадської думки, гендерних стереотипів тощо;
2. мезорівні — партійному чи організаційному, із проблематикою сексистських висловлювань тощо;
3. мікрорівні — підтримки, бажання, навичок тощо.

Суспільний рівень залучення жінок (1): виклики гендерної політики в Україні

В українському законодавстві прописано рівні права і можливості жінок і чоловіків загалом і в політиці зокрема. Передусім у Конституції України громадянам гарантовано рівні конституційні права і свободи: «не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» (стаття 24). По-друге, окремий Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005) містить визначення таких понять, як рівні права і рівні можливості жінок і чоловіків, дискримінація за ознакою статі, позитивні дії, сексуальні домагання тощо. А у статті 3 сказано: «державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на утвердження гендерної рівності; недопущення дискримінації за ознакою статі; застосування позитивних дій; забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень; забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків»^[2]. До речі, Тамара Мельник спостерегла, що: «Україна — перша країна в СНД, де 1999 року до парламенту було подано проект цільового закону із гендерної рівності»^[3].

За роки незалежності де-юре в Україні відбулося чимало зрушень у сфері забезпечення гендерної рівності на рівні державної політики і створення так званого національного механізму. Україна пройшла еволюційний шлях від постановки і розгляду у 1990-х роках так званого «жіночого

питання» (це передусім материнство і дитинство) до дальшого його розширення до «рівних прав і можливостей жінок і чоловіків». З 2000 року почалося поступове оформлення гендерної політики як самостійного напрямку державної політики. Суттєвіші зрушення відбулися після Помаранчевої революції, коли було ухвалено перший на пострадянському просторі окремий закон про рівні права і можливості жінок і чоловіків, запроваджено окрему державну програму для забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві до 2010 року. 2007 рік було названо роком гендерної рівності^[4].

Звичайно, окреме питання — ефективність і виконання законів. Де-факто з цим залишається низка проблем. Крім того, незважаючи на приєднання до міжнародних угод та ухвалення національного законодавства про рівні права й можливості жінок і чоловіків, у країні спостерігається брак політичної волі для реалізації гендерних перетворень на рівні керівників законодавчого і виконавчих органів та на рівні місцевої влади^[5]. Певні зміни у сфері забезпечення гендерної рівності відбуваються радше завдяки українським громадським організаціям, міжнародним організаціям і проектам, що їх фінансують зовнішні донори.

Суперечливу ситуацію у сфері гендерної політики відзначила у своєму виступі в Давосі в січні 2019 року віце-прем'єр-міністерка з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України Іванна Климпуш-Цинцадзе: «Уперше в історії незалежної України гендерні питання було пріоритезовано в Програмі дій уряду на 2018 рік. Усі заплановані торік завдання виконано. У щоденній роботі міністерств гендерна проблематика проходить через їх тематичне профілювання. Цей тренд продовжено і в Програмі дій уряду на 2019 рік»^[6]. Політикиня додала, що «маніпуляції навколо гендерної політики залишаються частиною гібридної війни». Про подібні виклики, зокрема про антигендерні рухи як прояв гібридної війни, урядова уповноважена з питань гендерної політики Катерина Левченко пише в окремому розділі своєї книжки «Гендерне тяжіння»: «Антигендерні рухи — це навколополітичні рухи, які виконують замовлення своїх хазяїв. І, схоже, напередодні виборів 2019 року починають перетворюватися на політичні. Вони маніпулюють свідомістю громадян в умовах дефіциту інформації про реальні цілі та цінності гендерної політики, її змісту, напрямків»^[7].

Зрозуміло, що в такій ситуації неоднозначності непросто просувати ідеї гендерної рівності, серед яких позитивні дії, як-от гендерні квоти, реалізація законодавчих норм тощо. Не меншу роль відіграє також суспільне ставлення до присутності жінок у політиці, на що варто подивитися детальніше.

Суспільний рівень залучення жінок (2): громадська думка і публічні висловлювання

Результати проаналізованих мною раніше репрезентативних опитувань громадської думки (1999, 2005, 2007 роки) свідчать про те, що ставлення українського суспільства до участі жінок у політичному житті країни далі залишається суперечливим, але його більше спрямовано в бік гендерної рівності, ніж ставлення і реальні дії політиків та управлінців різних рівнів влади^[8]. З одного боку, українці схильні висловлювати патріархатні погляди, мовляв, політика — то чоловіча справа. З іншого боку, вони вважають, що жінки здатні покращити стан справ у структурах влади і держава повинна надавати рівні права й можливості чоловікам і жінкам брати участь у політичному житті.

Хочу висловити критичний коментар про з'ясування стереотипних суджень шляхом якраз стереотипно сформульованих питань на зразок «Для дружини важливіше підтримувати кар'єру чоловіка, ніж робити свою власну» або «Більшість чоловіків краще підходять для політики, ніж більшість жінок». Очевидно, що такі судження пересічні українці радше підтримають, адже вони стосуються повсякденного життя, про яке ми рідко задумуємося. На мій погляд, формулювання питань через гендерно-стереотипні твердження спонукає підтримувати ці твердження, зокрема на суспільному рівні.

Тому, щоби підтримувати радше егалітарні тенденції у формуванні громадської думки, наведу результати по двох питаннях із нещодавнього дослідження, яке провів Київський міжнародний інститут соціології протягом 28 серпня — 24 вересня 2018 року^[9]. У результаті польового етапу було зібрано 2026 анкет.

Як видно з таблиці 1, переважна більшість українців вважає, що серед депутатів Верховної Ради України жінки повинні становити не менше як третину, а 31 % опитаних підтримує ідею паритетного представництва

жінок у парламенті. Однак теперішня ситуація у Верховній Раді геть відрізняється від громадської думки дорослого населення України.

Таблиця 1. На вашу думку, скільки жінок-депутаток має бути серед депутатів Верховної Ради України?

Варіанти відповіді	%
Більше як половина	5,7
Приблизно половина	30,9
Третина	15,3
Четверта частина	10,1
Десята частина	4,7
Жодної	3,8
Не знаю / важко відповісти	28,0
Немає відповіді	1,5
Разом	100

Не менш егалітарні варіанти відповідей на твердження про те, що влада повинна більше уваги приділяти питанням рівних можливостей чоловіків і жінок у суспільстві (див. табл. 2). Переважна більшість — 66 % опитаних — загалом підтримують цю думку, не підтримують лишень 10 % респондентів.

Таблиця 2. Сьогодні багато говорять про роль жінок у суспільстві і громадсько-політичному житті. Хотілося б знати вашу думку щодо цих питань. Для кожного з наступних тверджень скажіть, будь ласка, наскільки ви погоджуєтесь чи не погоджуєтесь із ним. Влада повинна більше уваги приділяти питанням рівності можливостей чоловіків і жінок у суспільстві

Варіанти відповіді	%
Не згоден	4,1
Скоріше не згоден, ніж згоден	5,3
Важко сказати напевно	21,1

Скоріше згоден, ніж не згоден	24,2
Згоден	41,9
Немає відповіді	3,4
Разом	100

Крім родини, освіти, середовища спілкування, громадську думку формують також публічні люди і ЗМІ. Суспільству складно підтримувати ідею залучення жінок у велику політику, коли високопосадовці у ЗМІ висловлюють патріархатні погляди. Як пам'ятаємо, апофеозом публічного сексизму стали висловлювання тодішнього Президента України Віктора Януковича. Ще під час передвиборчої кампанії на початку 2010 року він зробив сексистську заяву про жінок. Відмовляючи в дебатах своїй конкурентці Юлії Тимошенко, Янукович сказав: «Те, що мені кажуть, ніби з жінкою даремно сперечатися, неправильно, я з цим не згоден. Я насамперед уважаю, що вона прем'єр-міністр і повинна нести відповідальність за кожне своє слово. А якщо вона жінка, то повинна йти на кухню і показувати там свої примхи»^[10]. Тобто чинний Президент України відверто висловився про те, що місце жінок на кухні, а не в політиці. Сексистські висловлювання і дії політиків не рідкість і за останній період^[11], що теж становить перешкоду для жінок на шляху в політику.

Структурний рівень залучення жінок: ситуація в робочому середовищі

У 2017–2018 роках я провела гендерний аналіз Верховної Ради України^[12], у результаті якого з'ясувала, що коли аналізувати ВРУ як робоче середовище, то жінки в ньому стикаються з проблемою гендерної сегрегації на ринку праці, як вертикальної, так і горизонтальної. Під вертикальною сегрегацією мається на увазі нерівність між чоловіками й жінками в плані посад на кар'єрних сходах. Горизонтальна сегрегація — це окремі «ніші» для наповнення переважно жінками чи переважно чоловіками. У політиці стереотипно вважається, що «серйозна політика» (hard politics) — це радше для чоловіків (сфери оборони, будівництва тощо), а «м'яка політика» (soft politics) — це, відповідно, для жінок (охорона здоров'я, освіта, культура тощо).

Склад комітетів ВРУ свідчить, що радше так званими «жіночими» сферами в політиці є міжнародні відносини (очевидно, щоби продемонструвати міжнародній спільноті увагу до виконання міжнародних зобов'язань із забезпечення рівних прав і можливостей) і соціальна сфера (соціальна політика й охорона здоров'я). Крім того, жінки недопредставлені в керівництві постійних делегацій ВРУ. Гендерний склад членства в делегаціях теж далекий від паритету.

На момент обрання за партійними списками найбільш гендерно-збалансованою виявилася політична партія «Об'єднання "Самопоміч"», серед представників якої у ВРУ жінки становлять 34,4 %. На другому місці — Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (29,4 %), на третьому — Блок Петра Порошенка (23,8 %). Найменший відсоток жінок у політичних партіях «Опозиційний блок» (11,1 %), Радикальній партії Олега Ляшка (14,3 %) і «Народний фронт» (17,2 %). Загалом жодна з чільних політичних партій України не дотримується ідеї гендерного паритету, тобто представництва жінок і чоловіків 50/50. Добровільні партійні гендерні квоти — непопулярний серед політичних партій України механізм залучення жінок у політику. Навпаки, жінок ставлять радше в непрохідній частині закритих партійних списків.

Не може не тішити діяльність із просування ідей гендерної рівності Міжфракційного об'єднання «Рівні можливості» та Громадської ради з гендерних питань при ньому.

Індивідуальний рівень: час та інші ресурси для залучення в політику

Крім розглянутих вище структурних чинників залученості жінок у політику, які спричиняють і поширюють гендерні стереотипи, існують ще так звані індивідуальні чинники, які передбачають, що жінка реалізовує своє бажання і мотивацію працювати в політиці.

Чому у жінок рідше, ніж у чоловіків, виникають такі бажання? Зокрема, бажання активніше просуватися по кар'єрних щаблях і йти у велику політику, на рівень ухвалення рішень.

Саме за жінками в нашому суспільстві закріплено доглядову працю (за дітьми, людьми літнього віку, людьми з інвалідністю, хворими родичами)

і підтримку домогосподарства, тому у них менше часу, щоби присвятити його роботі в політичній сфері, яка часто понаднормова і передбачає відрядження тощо. Отже, такий ресурс, як час, вельми важливий у цьому випадку.

Політика передбачає ризик, орієнтацію на успіх, командну роботу — риси, які змалечку виховують головню у хлопчиків. У результаті такої диференційної соціалізації хлопці в середньому більше вірять у свої сили порівняно з дівчатами і краще оцінюють свої компетенції.

Про подібні приклади розповідають жінки, котрі досягли успіхів у певній сфері. Наприклад, операційна директорка «Фейсбук» Шеріл Сендберг розмірковує в TED-промові, чому так мало жінок серед лідерів^[13]. Один із головних викликів для жінок — поєднати роботу і сімейні обов'язки. Крім того, у жінок менше зв'язків порівняно з чоловіками, вони меншою мірою залучені в соціальні мережі^[14]. Ще у них набагато менше грошових ресурсів, щоби пройти в політику самостійно.

Є поодинокі приклади відомих жінок у політиці — Маргарет Тетчер, Індіра Ганді, Ангела Меркель, а тому ідея так званої американської мрії — self-made women — вельми живуча. Та щоби пробити цю «скляну стелю», яка в політиці так само поширена, як у бізнесі й інших сегментах ринку праці, потрібно дуже багато зусиль. Скло часто виявляється бетоном із шарами стереотипів і глузувань, які непросто долати на рівні індивідуальної комунікації.

Тому дуже важливо говорити про солідарність між жінками, які, будучи чисельною більшістю, насправді є так званою «меншиною», якщо говорити про їхні права і можливості. Підтримка і натхнення від інших жінок — це те, що дає сили рухатися вперед і змінювати суспільну реальність.

^[1] Станом на 1 листопада 2018 року. Узято 24 січня 2019 року з бази даних: Women in National Parliaments / Inter-Parliamentary Union // <http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

^[2] Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» № 2866-IV від 8 вересня 2005 року // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>

^[3] Мельник, Тамара. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. — 2-ге 9/16

вид., доп. — К.: Стилос, 2010. — С. 379.

^[4] — *Марценюк, Тамара. Українська політика — іменник нежіночого роду? // Критика. — 2012. — № 7/8. — С. 8–12.*

^[5] — Див.: Гендерна політика та інституційні механізми її реалізації в Україні: Національний огляд виконання Україною Пекінської декларації та Платформи дій і заключних документів Двадцять третьої спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН / Укл. М. Корюкалов; за сприяння Програми ООН Жінки «Підсилення підзвітності у фінансуванні гендерної рівності. Партнерство ЄС і ООН з гендерної рівності» в Україні, Представництва Фонду Фрідріха Еберта в Україні та Українського жіночого фонду. — К., 2014. — 120 с.

^[6] — Іванна Климпуш-Цинцадзе в Давосі: Маніпуляції довкола гендеру — частина гібридної війни // Жінки — це 50 % успіху України, 24.01.2019: https://50vidsotkiv.org.ua/ivanna-klimpush-tsintsadze-v-davosi-manipulyatsiyi-navkolo-gendernoyi-politiki-chastina-gibridnoyi-vijni/?fbclid=IwAR3JnUeeSMwyMTbtUX_iK9EvAureVoHqg3RRs1hQX0Pk9CWYiBYSBBLQFw

^[7] — *Левченко, Катерина. Гендерне тяжіння. — К.: Фоліо, 2019. — С. 179.*

^[8] — *Марценюк, Тамара. Українська політика – іменник нежіночого роду? // Критика. — 2012. — № 7/8. — С. 11.*

^[9] — Польовий етап тривав з 08 по 23 вересня 2018 року. Опитування проводилося в 109 населених пунктах у всіх областях України, окрім автономної республіки Крим. У Донецькій і Луганській областях опитування проводилися тільки на територіях, що контролюються Україною.

^[10] — Янукович советует Тимошенко пойти на кухню и показывать там свои прихоти // УНІАН, 20.01.2010: <http://www.unian.net/rus/news/news-358158.html>

^[11] — *Марценюк, Тамара. Повернення публічного сексизму, або Як «убити» словами // Повага: кампанія проти сексизму. 18 серпня 2016 року: <http://povaha.org.ua/povernennya-publichnoho-seksyzmu-abo-yak-ubytu-slovamy>*

^[12] — *Марценюк, Тамара. Жінки у «великій політиці»: гендерний аналіз Верховної Ради України // Наукові записки НаУКМА. Соціологія. — 2018. — Т. 1. — С. 43–53.*

^[13] — *Сандберг, Шерил. Чому у нас так мало жінок-лідерів? // https://www.ted.com/talks/sheryl_sandberg_why_we_have_too_few_women_leaders?language=uk#t-3585*

[14] — *Костюченко Тетяна, Марценюк Тамара, Оксамитна Світлана. Жінки в політиці в Україні та Грузії: громадська думка і мережева підтримка // Наукові записки НаУКМА. — 2014. — Т. 161: Соціологічні науки. — С. 72–83.*

19 лютого 2019